

ОСНОВИ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Методичні матеріали

*для здобувачів вищої освіти за спеціальностями:
227 "Терапія та реабілітація" першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти та 221 "Стоматологія", 222 "Медицина",
223 "Медсестринство", 224 "Технології медичної діагностики
та лікування", 228 "Педіатрія", 229 "Громадське здоров'я"
та 281 "Публічне управління та адміністрування"
другого (магістерського) рівня вищої освіти*

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
Харківський національний медичний університет

ОСНОВИ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Методичні матеріали

для здобувачів вищої освіти за спеціальностями:

227 "Терапія та реабілітація" першого (бакалаврського) рівня вищої освіти та 221 "Стоматологія", 222 "Медицина", 223 "Медсестринство", 224 "Технології медичної діагностики та лікування", 228 "Педіатрія", 229 "Громадське здоров'я" та 281 "Публічне управління та адміністрування" другого (магістерського) рівня вищої освіти

Затверджено
Вченою радою ХНМУ.
Протокол № 11 від 27.06.2025.

Харків
ХНМУ
2025

Основи міжнародного гуманітарного права : метод. матеріали для здобувачів вищої освіти за спеціальностями 227 "Терапія та реабілітація" першого (бакалаврського) рівня вищої освіти та 221 "Стоматологія", 222 "Медицина", 223 "Медсестринство", 224 "Технології медичної діагностики та лікування", 228 "Педіатрія", 229 "Громадське здоров'я" та 281 "Публічне управління та адміністрування" другого (магістерського) рівня вищої освіти / упоряд. О. І. Кривенко, В. В. Хижняк, В. В. Капустник. Харків : ХНМУ, 2025. 36 с.

Упорядники О. І. Кривенко
 В. В. Хижняк
 В. В. Капустник

ВСТУП

Освітній компонент "Міжнародне гуманітарне право" – це один із найновіших напрямів в освітній діяльності, який, враховуючи реалії сьогодення, повинен стати частиною обов'язкової освіти будь-якого рівня. Саме таке питання обговорювалося наприкінці травня 2024 р. на черговому засіданні Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права (*далі – МГП*) в Україні під головуванням на той момент Віцепрем'єр-міністра України, а зараз заступника керівника Офісу Президента України Ірини Верещук. Учасники засідання розглянули можливість введення обов'язкових освітніх курсів із міжнародного гуманітарного права спочатку, насамперед, у загальноосвітніх школах, а також і для держслужбовців.

Харківський національний медичний університет не стоїть обабіч цієї державної програми, і з 1 вересня 2024 р. до всіх освітньо-професійних програм було введено цей освітній компонент, але поки що як вибірковий, а не обов'язковий. Із плином часу Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм МГП в Україні планує продовжити впровадження МГП у систему освіти та залучити для цього Національне агентство державної служби, Червоний Хрест, інші гуманітарні та правозахисні організації, а також експертів із міжнародного гуманітарного права.

Міжнародне гуманітарне право є однією з ключових галузей міжнародного права, яка регулює, в першу чергу, правила ведення війни та захисту жертв збройних конфліктів. Його основна мета – зменшити людські страждання, обмежити засоби і методи ведення бойових дій та захистити цивільне населення і комбатантів (*від франц. Combattant – воїн, боєць, особа, що воює, б'ється – особа, що бере безпосередню участь у бойових діях у складі збройних сил однієї зі сторін міжнародного збройного конфлікту і яка має в цій якості особливий юридичний статус*), які більше не беруть участі у воєнних діях.

Розвиток міжнародного гуманітарного права відбувався поступово впродовж тисячоліть. Ще в стародавні часи існували норми, які обмежували насильство під час війн. Наприклад, у Стародавньому Китаї, Індії та на Близькому Сході існували етичні правила ведення боїв, що закликали до гуманного поводження із захопленими воїнами. У давньоіндійських текстах, зокрема в "Ману-сміті", містилися положення про захист поранених та заборону нападу на беззбройних осіб.

Важливим етапом у розвитку гуманітарного права стала середньовічна Європа, де лицарські кодекси передбачали певні правила ведення бойових дій. Наприклад, існувала заборона на вбивство священнослужителів та лікарів, що надавало перші юридичні гарантії захисту невійськових осіб під час воєнних подій. Поступово сформувалася концепція воєнних законів, яка знайшла своє відображення у працях європейських мислителів,

таких як Гуго Гроцій, чия праця "Про право війни і миру" (1625) заклала основу для майбутнього формування міжнародного гуманітарного права.

Із початком Нового часу виникла необхідність міжнародного врегулювання правил ведення бойових дій, що стало особливо актуальним після Наполеонівських війн. У XIX ст. відбувся переломний момент у розвитку гуманітарного права завдяки ініціативі швейцарського гуманіста Анрі Дюнан, який заснував Міжнародний комітет Червоного Хреста та ініціював підписання Першої Женевської конвенції 1864 р. Цей договір вперше юридично закріпив принципи гуманного ставлення до поранених та медичного персоналу.

Після двох світових війн XX ст. потреба в розширенні та вдосконаленні МГП стала очевидною. У 1949 р. було прийнято чотири Женевські конвенції, які стали основою сучасного міжнародного гуманітарного права. Вони регулюють захист поранених, військовополонених та цивільного населення під час збройних конфліктів. У подальші роки міжнародне співтовариство продовжило розробляти нові правові норми, що знайшли своє відображення в Додаткових протоколах до Женевських конвенцій 1977 р., які деталізували правила ведення бойових дій у внутрішніх і міжнародних конфліктах.

На сучасному етапі міжнародне гуманітарне право стикається з новими викликами, зокрема із застосуванням новітніх технологій у війнах, кібератаками та використанням безпілотних апаратів. У зв'язку з цим триває процес адаптації та вдосконалення його норм, що здійснюється через рішення міжнародних судів, діяльність ООН та інших міжнародних організацій. Міжнародний комітет Червоного Хреста продовжує відігравати провідну роль у захисті жертв збройних конфліктів і забезпеченні дотримання гуманітарного права.

Також не буде зайвим акцентувати увагу на законодавчих вимогах щодо проведення освітнього процесу. Зокрема це стосується мовного питання тому, що відповідно до:

- статті 7 Закону України "Про освіту", мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова;
- статті 48 Закону України "Про вищу освіту", мовою освітнього процесу в закладах вищої освіти є державна мова;
- статті 10 Конституції України, державною мовою в Україні є українська мова.

У цьому ж контексті потрібно нагадати, що в Україні, наприклад, Закон України "Про засади державної мовної політики" вже втратив чинність через рішення Конституційного суду, але натомість є чинним Закон України "Про забезпечення функціонування української мови як державної" – і саме цей закон має важливе значення для освітньої системи, оскільки він регулює використання мов у навчальному процесі. Зокрема це стосується мови навчання: закон встановлює, що в Україні мова навчання у закладах освіти є українською мовою, однак можуть бути передбачені інші мови для окремих груп учнів або студентів.

Саме в цьому розрізі і, звісно, з огляду на Міжнародне гуманітарне право постає питання щодо коректного застосування термінів "військовий" та "воєнний". Відомий в Україні мовознавець та вчитель Олександр Авраменко пояснив, у чому полягає різниця між словами "воєнний" і "військовий". Обидва ці слова є у наших словниках, але мають вони різні значення. За словами мовознавця, варто придивитися до коренів цих слів. Так, прикметник "воєнний" має той самий корінь, що й іменник "війна" – отже, "воєнний" стосується війни. Наприклад, воєнні дії, воєнний стан, воєнна загроза.

Натомість прикметник "військовий" стосується війська. Військовим може бути квиток, військова частина, військовий комісаріат, військовий потяг.

Таким чином, міжнародне гуманітарне право є життєво необхідною складовою сучасного світового правопорядку. Його головною метою залишається захист людської гідності та збереження життя під час конфліктів, що робить його надзвичайно важливим інструментом у сучасних умовах глобальної безпеки.

1. Історія міжнародного гуманітарного права

Розвиток міжнародного гуманітарного права (МГП) пройшов кілька ключових етапів, які відображають історичні зміни у веденні війн та ставленні до жертв збройних конфліктів. Спочатку тезисно:

1.1. Стародавні часи. Уже в стародавніх цивілізаціях існували норми, що обмежували насильство у війнах. Деякі з перших писемних свідчень про закони війни містяться в таких документах:

- *Кодекс Хаммурані (Стародавній Вавилон, XVIII ст. до н. е.)* – включав норми, що регулювали покарання за воєнні злочини.
- *Закони Ману (Індія, приблизно II ст. до н. е.)* – передбачали заборону на знищення врожаю, напад на мирних жителів та використання отруйної зброї.
- *Давньокитайські правила війни (Сунь-цзи, IV ст. до н. е.)* – підкреслювали важливість гуманного ставлення до переможених ворогів.
- *Біблійні та ісламські закони війни* – містили гуманітарні обмеження, такі як заборона на вбивство жінок, дітей і полонених.

1.2. Середньовіччя. У середньовічній Європі військові дії регулювалися лицарськими кодексами честі. Важливими документами цієї епохи стали:

- *Правила честі лицарів* – вимагали гуманного ставлення до полонених і захисту духовенства та мирного населення.
- *Магна Карта (Англія, 1215 р.)* – встановлювала права певних категорій населення під час конфліктів.
- *Орденські статuti Тевтонського ордену та госпітальєрів (Північна Європа)* – містили положення про ставлення до полонених і цивільних осіб.

В ісламському світі діяв Шаріат, який регулював правила війни, зокрема забороняв убивати послів та неозброєних людей.

1.3. Ранній Новий час. Зі зростанням масштабів війн у XVI–XVIII ст. виникла необхідність встановлення міжнародних правил ведення війни. Основні досягнення цього періоду:

- **Праця Гуго Гроція "Про право війни і миру" (1625 р.)** – заклала основи сучасного міжнародного права.
- **Вестфальський мир (1648 р.)** – вперше закріпив принципи суверенітету та міжнародних угод.
- **Закони та звичаї війни в європейських арміях** – поступово формували норми гуманного ставлення до військовополонених.

1.4. XIX століття – перші спроби кодифікації. XIX ст. стало переламним у розвитку міжнародного гуманітарного права:

- **Наполеонівські війни (1799–1815 рр.)** виявили необхідність регулювання воєнних дій на міжнародному рівні.
- **Декларація Санкт-Петербурга (1864 р.)** заборонила використання зброї, що спричиняє зайві страждання.
- **Женевська конвенція (1864 р.)** – перший міжнародний договір, що регулював захист поранених військових та діяльність Червоного Хреста.
- **Гаазькі конвенції (1899, 1907 рр.)** – закріпили принципи ведення війни, захисту цивільного населення та військовополонених.

1.5. XX століття – формування сучасного МГП. XX ст. стало епохою кодифікації та вдосконалення міжнародного гуманітарного права через такі події:

- **Перша світова війна (1914–1918 рр.)** – жахливі наслідки воєнних дій спричинили розробку нових міжнародних угод щодо захисту цивільного населення.
- **Женевський протокол (1925 р.)** – заборонив застосування хімічної та біологічної зброї.
- **Друга світова війна (1939–1945 рр.)** – призвела до ухвалення Женевських конвенцій 1949 р., які стали основою сучасного МГП.
- **Нюрнберзький та Токійський трибунали (1945–1946 рр.)** – встановили відповідальність за воєнні злочини.

1.6. Друга половина XX–XXI століття. Після Другої світової війни МГП продовжувало вдосконалюватися:

- **Додаткові протоколи до Женевських конвенцій (1977 р.)** – закріпили правила ведення внутрішніх збройних конфліктів та захист цивільного населення.
- **Римський статут (1998 р.)** – створив Міжнародний кримінальний суд для розслідування воєнних злочинів.
- **Резолюції ООН та рішення міжнародних трибуналів** – сприяли розвитку сучасного МГП.
- **Сучасні виклики** – регулювання застосування безпілотних літальних апаратів, кібервоєн та гібридних конфліктів.

Війни будь-коли, особливо у давнину, не відрізнялися гуманністю. Винищення населення захоплених міст, поневолення в рабство тих, хто залишився живим, було звичним явищем. Вислів **Vae victis** (горе переможеним) найкраще розкриває суть війни. Проте вже з давніх часів відомі окремі обмеження жорстокості під час ведення війн. Вони втілені в релігійних і правових джерелах стародавніх Індії, Греції, Риму, Китаю. Низка норм забороняла використання отруєної зброї, вбивство парламентарів, полонених тощо. Наприклад, в Індії закони Ману, датовані вченими II ст. до н. е.–II ст. н. е., передбачали, що переможець повинен щадити переможених, залишати живими поранених і тих, хто здався, а також поважати закони підкорених націй. Закони Ману також забороняли використовувати стріли із зазубреними наконечниками, отруєні або запалені. Схожі приписи є в багатьох інших стародавніх релігійних текстах. Сунь-цзи, китайський військовий теоретик, який жив приблизно в той же період, закликав добре поводитися з полоненими. У Стародавній Греції існували заборони щодо вбивства тих, хто здався, щодо порядку обміну полонених та передачу супротивнику його вбитих воїнів. У період рабовласництва (Вавилон, Древній Карфаген, Персія, Стародавній Рим) практика ведення війн не стала більш гуманною. Жорстокістю характеризувалися війни й у Середньовіччі (Візантія, Арабський халіфат, Західна Європа).

Основним джерелом обмеження насильства у той період були **релігійні норми**. Так, історія християнства знає не лише сумні й жорстокі сторінки хрестових походів, а й *значний вплив релігійно-моральних норм на обмеження насильства під час війн, на становлення міжнародного права взагалі*. Спостерігався певний прогрес розвитку гуманістичних ідей, перш за все в працях богословів. Блаженний Августин писав: "Якщо бореться ворог і повинен загинути, нехай це станеться в разі потреби, а не за твоєю волею... переможений або полонений мають право на співчуття" ("Про Град Божий").

У період Середньовіччя християнство відіграло важливу роль в обмеженні жорстокості війни. Церковні Собори в Шарру 989 р., Нарбонні 990 р., Ансі 994 р. і Ліможі 997 р. проголосили недоторканність та імунітет церков, монастирів, будинків, духовних осіб, торговців, паломників і хліборобів, їх майна. "Божий мир", впроваджений церковним собором 1027 р. у м. Єльну (сучасна Франція), забороняв військові дії під час християнських свят та з суботи до ранку понеділка.

Важливу роль в обмеженні насильства у цей період відіграли також лицарські правила, які певним чином визначали закони та звичай війни (попереднє оголошення війни, звільнення полонених за викуп, недоторканність парламентарів). Ці правила мали обмежене коло застосування – не поширювались на осіб нешляхетного походження, не застосовувались до нехристиянських народів, часто порушувались (наприклад, пограбування Константинополя в 1204 р. хрестоносцями). Однак вони створили передумови встановлення обов'язкових правил регулювання війн, відступ від яких вважали недозволимим і неправомірним.

У більш пізній період обмеження жорстокості під час війн знайшло відображення в актах світської влади. Вже з XVI ст. між сторонами, що воюють, уклалися договори (картелі) про полегшення долі поранених воїнів (з 1551 по 1864 рр. нараховують 291 договір). Складається обов'язок надавати медичну допомогу хворим і пораненим, відпускати полонених за викуп або обмінювати. У XVII–XVIII ст. було укладено перші договори, які гарантували недоторканність мирного (цивільного) населення. Значний вплив на обмеження насильства під час війни справили праці юристів і гуманістів епохи Просвітництва Гуго Гроція (лат. *Hugo Grotius*), Томаса Гоббса, Жан-Жака Руссо та ін.

Слід підкреслити *непослідовність розвитку правового регулювання обмежень насильства під час війни, значення усталених релігійних поглядів, розвиток гуманістичних ідей, виникнення звичаїв, застосовуваних у період війни, а також укладення численних договорів (картелів) між сторонами, що воювали, в XVIII – першій половині XIX ст. як передумов створення міжнародного гуманітарного права. Однак лише в XIX ст. було укладено перший універсальний договір про захист жертв війни, присвячений допомозі пораненим. Основна роль у його створенні належить швейцарцю Анрі Дюнану.*

Отже, окремі норми права війни сягають своїм корінням сивої давнини, хоча як системне явище та галузь міжнародного права міжнародне гуманітарне право бере початок у XIX ст. – із розвитком норм права нейтралітету та виникненням руху Червоного Хреста.

Виникнення міжнародного гуманітарного права. Історію сучасного МГП зазвичай починають з 24 червня 1859 р., коли під селищем Сольферино в Північній Італії відбулася найбільша в Другій війні за незалежність Італії битва між військами франко-сардинського альянсу та австрійською армією. Гуманітарні наслідки битви були жахливими: на полі бою, а також у розташованих поблизу населених пунктах, лишилися кілька десятків тисяч поранених і загиблих солдатів з обох сторін.

Свідком цих подій був женевський комерсант **Жан Анрі Дюнан** (*Jean Henri Dunant*). Він побачив десятки тисяч поранених, загиблих та тих, хто помирав, – вони лежали на полі бою без допомоги, заспокоєння, поваги та поховання. Дюнан організував місцевих жителів, щоб перев'язати, нагодувати й заспокоїти поранених солдатів, поховати тих, хто загинув. На ґрунті своїх вражень Дюнан у 1862 р. опублікував невелику книжку "**Спогади про Сольферино**", в якій сформулював дві основні пропозиції: *необхідність укладення юридично обов'язкової міжнародної конвенції із захисту поранених у діючих арміях та створення у державах національних товариств, які в мирний час підготують персонал і матеріальні ресурси для надання допомоги пораненим і хворим під час війни, підтримуючи зусилля військових санітарних служб.*

Для поширення ідей А. Дюнана в Женеві у 1863 р. було створено "Міжнародний комітет із надання допомоги пораненим" ("**Комітет п'яти**")

у складі генерала Гійом-Анрі Дюфура, Гюстава Муаньє, Анрі Дюнана, доктора Луї Аппія, доктора Теодора Монуара. Із 1875 р. Комітет п'яти став Міжнародним комітетом Червоного Хреста.

26 жовтня 1863 р. почалася Міжнародна конференція. Представники 16 країн підтримали ідею Дюнана про створення товариств для допомоги санітарним службам армії. Членів цих товариств позначали пов'язками із зображенням червоного хреста. День підписання рекомендацій Конференції, а саме 29 жовтня 1863 р., вважають днем народження Міжнародного комітету Червоного Хреста. Однак це були тільки рекомендації, а не міжнародний договір. Тому Комітет п'яти виступив з ініціативою про укладення міжнародного договору, в якому ідеї Дюнана були б закріплені як юридично обов'язкові. Цю ініціативу підтримав уряд Швейцарії, який скликав міжнародну конференцію в 1864 р. 22 серпня 1864 р. у Женеві було укладено *Конвенцію про поліпшення долі поранених на полі бою*, яка передбачала надання допомоги пораненим і визначала нейтралітет медичних служб. Ця Конвенція складалась із 10 статей. Ось декілька з них:

- "Стаття 1. Похідні лазарети та військові шпиталі будуть визнаватися нейтральними і на цій підставі вважатися недоторканими, користуватися захистом сторін, що воюють, весь період, поки в них будуть знаходитися хворі або поранені.

- Стаття 7. Для шпиталів і похідних лазаретів та при переміщенні таких буде ухвалений спеціальний, для всіх однаковий прапор. Він буде завжди знаходитись поряд із прапором національним. Так само для осіб, які перебувають під захистом нейтралітету, буде допущено вживання особливого знаку на рукаві, але видача його буде надана військовому керівництву. Прапор та знак на рукаві будуть білими із зображенням червоного хреста".

Конвенція впровадила червоний хрест як захисну емблему. Із цієї Конвенції почалася історія *сучасного міжнародного гуманітарного права*, основним "янголом-охоронцем" якого є МКЧХ. Тому Женева є столицею гуманності та штаб-квартирою Міжнародного комітету Червоного Хреста. Так одна людина та одна книга стали поштовхом до виникнення міжнародного гуманітарного права – права, завдяки якому протягом більше ніж 150 років зберігаються людські життя та зменшуються страждання жертв війни.

Розвиток права Женеві. Подальший розвиток МГП відбувався за двома напрямками. У Женеві ухвалювали конвенції переважно щодо захисту жертв війни (осіб, які не беруть або припинили брати участь у збройному конфлікті). Цей напрям отримав назву "право Женеві". Другий напрям і відповідно підгалузь МГП, – "право Гааги", що забороняло/обмежувало застосування конкретних методів і засобів ведення війни. Розмежування між "правом Женеві" та "правом Гааги" втратило значення після прийняття у 1977 р. двох Додаткових протоколів до Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 січня 1949 р., які стосуються обох цих складників МГП.

Із 1864 р. право Женеви розвивалося з урахуванням реальних подій збройних конфліктів. Норми про захист поранених, що містяться в Женевській конвенції 1864 р., змінювалися і доповнювалися в конвенціях 1899, 1906, 1907, 1929, 1949 та 1977 рр.; у них *розширювався перелік категорій жертв війни*, які підпадали під захист МГП: спочатку це були лише поранені та хворі комбатанти (*законні учасники війни, до яких належить особовий склад збройних сил*) (1864 р.), потім – особи, які зазнали корабельної трощі (1899 р.), військовополонені (1907 р., 1929 р., 1949 р.) та цивільні особи на окупованих територіях (1907 р.) і, нарешті, все цивільне населення (1949 р.).

Значний вплив на право Женеви справила Перша світова війна, яка, крім масового застосування хімічної зброї, увійшла в історію великою кількістю військовополонених. Після цієї війни була укладена Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1929 р. та Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1929 р.

Друга світова війна призвела до величезних жертв серед цивільного населення. Тому, крім *I Женевської конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (1949 р.)*, *II Женевської конвенції про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі (1949 р.)* та *III Женевської конвенції про поводження з військовополоненими (1949 р.)*, було розроблено та прийнято *IV Женевську конвенцію про захист цивільного населення під час війни (1949 р.)*.

Отже, основу сучасного МГП складають **чотири** Женевські конвенції про захист жертв війни, укладені 12 серпня 1949 р. (I Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; II Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі; III Женевська конвенція про поводження з військовополоненими; IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни) з трьома Додатковими протоколами до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. (*Додатковий протокол, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) 1977 р.*; *Додатковий протокол, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) 1977 р.*; *Додатковий протокол, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III) 2005 р.*).

Розвиток права Гааги розпочався переважно з Першої конференції миру 1899 р., де було укладено Конвенцію (II) про закони та звичаї сухопутної війни. Подальший розвиток права Гааги відбувався шляхом деталізації загальних правил ведення війни:

- Гаазька конвенція (IV) 1907 р. про закони й звичаї війни на суходолі з додатком у вигляді Положення про закони і звичаї війни на суходолі;
- декілька Гаазьких конвенцій 1907 р. з регламентації морської війни;
- Женевський протокол 1925 р. про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів;

- Лондонський протокол 1936 р. про підводну війну;
- Конвенція 1972 р. про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення;
- Конвенція 1980 р. про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію;
- Конвенція 1993 р. про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування запасів хімічної зброї та про її знищення;
- Конвенція 1997 р. про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення.

Висновки. Історія міжнародного гуманітарного права є свідченням постійного розвитку та адаптації правових норм до змін у способах ведення війн. Від моральних кодексів Стародавнього світу до сучасних міжнародних трибуналів – цей процес демонструє прагнення прогресивного людства мінімізувати страждання під час збройних конфліктів. У ХХІ ст. міжнародне гуманітарне право залишається ключовим інструментом захисту жертв війн та запобігання воєнним злочинам.

Контрольні питання:

- Що таке міжнародне гуманітарне право (МГП)? Яке його основне призначення?
- Які історичні передумови виникнення міжнародного гуманітарного права?
- Які цивілізаційні та релігійні впливи сприяли формуванню ідей гуманізму у військових конфліктах?
- Які норми і правила існували у стародавніх суспільствах (наприклад, у Древньому Єгипті, Греції чи Римі) щодо поведінки під час війни?
- Який внесок зробили релігійні вчення (християнство, іслам, буддизм тощо) у розвиток ідей гуманізму у військових діях?
- Які принципи регулювання війни були закладені в "Кодексі Хаммурапі" та інших давніх правових документах?
- Хто такий Анрі Дюнан, і яку роль він відіграв у створенні Міжнародного Червоного Хреста?
- Які події стали каталізатором для підписання перших Женевських конвенцій?
- Коли була прийнята перша Женевська конвенція та які категорії людей вона захищала?
- У чому полягає різниця між Женевським і Гаазьким правом?
- Які основні положення були закріплені в Гаазьких конвенціях кінця ХІХ – початку ХХ ст.?
- Які нові категорії захисту були введені у Женевських конвенціях 1949 р.?
- Які події Другої світової війни спонукали міжнародну спільноту до перегляду норм МГП?

- Який внесок зробили Нюрнберзькі процеси у розвиток інституту міжнародної відповідальності за воєнні злочини?
- Коли були прийняті Додаткові протоколи до Женевських конвенцій, і які нові норми вони встановили?
- Які сучасні виклики впливають на розвиток міжнародного гуманітарного права (наприклад, тероризм, гібридні війни, проксі-війни, кіберзагрози)?
- Які нові механізми захисту жертв збройних конфліктів були запроваджені у XXI ст.?
- Яка роль міжнародних організацій (МКЧХ, ООН, МТБ) у сучасному розвитку МГП?
- Які історичні події на території України вплинули на розвиток гуманітарного права (наприклад, Голодомор, Друга світова війна, конфлікти на сучасному етапі)?
- Як Україна співпрацює з міжнародними організаціями у сфері захисту жертв збройних конфліктів?

Практичні завдання:

1. Порівняйте основні положення Гаазьких та Женевських конвенцій. У чому їх головна відмінність?
2. Опишіть одну з найбільш значущих подій історії, яка сприяла розвитку міжнародного гуманітарного права.
3. Проаналізуйте роль одного з документів МГП (наприклад, Женевської конвенції 1949 р.) у сучасному світі.
4. Дайте характеристику джерел МГП на теренах новітньої історії незалежної України (з 1991 р.).

2. Поняття міжнародного гуманітарного права

2.1. Визначення та основні принципи МГП. Війни супроводжували людство протягом усієї його історії. У XX ст. відбулися дві найбільш руйнівні світові війни й безліч локальних збройних конфліктів у різних частинах світу. XXI ст. не є винятком, й агресія російської федерації проти України у 2014 р., яка переросла у повномасштабне вторгнення у 2022 р., є жахливим підтвердженням цього.

Протягом XIX–XX ст. у міжнародному праві виникли й розвинулися основоположні принципи та норми, спрямовані на запобігання виникненню війн, заборону агресії. Серед них – *заборона у міжнародному праві застосовувати силу або загрозу застосування сили, заборона агресії, кваліфікація агресії як міжнародного злочину*. Міжнародне право визначає **агресію** як застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, або в будь-який інший спосіб, несумісний зі Статутом Організації Об'єднаних Націй.

Тоді, коли всупереч міжнародному праву збройні конфлікти відбуваються, на захист жертв війни стає **міжнародне гуманітарне право**. Його

призначення – не заборонити війну, а *обмежити насильство у війнах, які вже фактично тривають*. Заборона війни, як і питання відповідальності за акт агресії, – це завдання інших норм міжнародного права, а міжнародне гуманітарне право застосовують, коли не спрацювають норми права міжнародної безпеки.

Отже, *міжнародне гуманітарне право – це система принципів і норм міжнародного права, які регулюють відносини між державами щодо захисту жертв війни та обмеження засобів і методів ведення війни під час міжнародних та неміжнародних збройних конфліктів*.

Основні характеристики МГП:

- воно застосовується лише під час збройних конфліктів;
- не регулює причини чи правомірність воєнних дій;
- є частиною загального міжнародного права.

Головна мета МГП – обмеження насильства у період збройного конфлікту та полегшення страждань жертв війни.

МГП зобов'язує:

а) щадити тих, хто не бере або припинив брати безпосередню участь у військових діях;

б) обмежувати насильство обсягом, необхідним для досягнення мети збройного конфлікту.

Можна говорити як про простоту, так і складність МГП. Його можна звузити до кількох простих і зрозумілих принципів, заснованих на гуманності та людяності. Складне воно тому, що вимагає фахової підготовки для застосування значної кількості спеціальних норм, які містяться в правових джерелах (конвенціях, звичаєвому міжнародному праві), розрахованих на різні умови застосування.

Для застосування МГП на загальному рівні здебільшого достатньо засвоїти прості правила: не нападати на цивільних осіб, на цивільні об'єкти та некомбатантів; не нападати на комбатантів із використанням будь-яких заборонених засобів і методів; гуманно поводитися з особами, які перебувають під владою супротивної сторони, з пораненими та хворими; захищати жертв збройного конфлікту. Ці правила у поєднанні зі здоровим глуздом і людяністю забезпечать виконання основних приписів МГП.

Обов'язок знати положення МГП і вміти їх застосовувати в умовах військових дій належить до професійних навичок особового складу збройних сил. Із іншого боку, МГП – складне юридичне утворення, застосування його в умовах військових дій потребує спеціальних знань і передбачає тлумачення його положень у контексті конкретної ситуації.

Протягом історії держави встановлювали окремі правила, які обмежували насильство між сторонами, що воюють, та втілювали гуманне ставлення до жертв війни. Проте тільки з другої половини XIX ст. такі правила склали окрему галузь міжнародного права – **міжнародне гуманітарне право**. Його норми зобов'язують держави, що воюють, дотримуватися елементарних правил гуманності під час війни.

- Основою МГП є загальнолюдські моральні норми, усталені в процесі розвитку цивілізації, коли війни, на жаль, посідали неабияке місце. Застосування цих моральних правил під час війн та їх подальше закріплення в нормах міжнародного права – складний процес, результатом якого було створення *міжнародного гуманітарного права як зводу юридичних правил поведінки, обов'язкових для держав*.

- Загалом, МГП можна визначити як *сукупність юридичних норм, які обмежують насильство під час збройних конфліктів*. Але й поза межами МГП ці правила існують як моральні та релігійні приписи, котрі, попри антигуманну сутність війни, забезпечують можливою мірою захист жертв війни від насильства.

- Статус певних категорій осіб як **жертв війни** (поранених і хворих комбатантів, військовополонених, цивільного населення, дітей, жінок) дає **право на захист**. Це право має не лише юридичний, а й моральний характер, властивий усім цивілізованим суспільствам. Проте нормам МГП властиві також усі якості **норм міжнародного права**, які, відповідно, *зобов'язують держави забезпечити їх дотримання під час збройного конфлікту*.

- Важливо розуміти, що ці обмеження **встановлюють держави**, надаючи їм характеру *юридично-обов'язкових приписів шляхом ухвалення міжнародних договорів із МГП та встановлення міжнародно-правових звичаїв*; ці обмеження поширюються на **держави** – вони повинні *дотримуватися їх та забезпечити дотримання цих норм*, за порушення яких вони несуть *міжнародно-правову відповідальність*.

- **Обов'язок забезпечити дотримання норм МГП** (як норм міжнародних договорів, так і норм міжнародного звичаєвого права) покладається на **державу**. Держави зобов'язані забезпечити *дотримання МГП всіма суб'єктами, які перебувають під їх владою, і насамперед власними збройними силами*.

- Дотримуватися МГП зобов'язані всі сторони та учасники збройного конфлікту – *збройні сили держави і різноманітні неурядові збройні групи*. У разі порушення МГП супротивником інша сторона не має права відмовитись від дотримання обов'язкових для неї норм МГП.

Основними принципами МГП є:

- **Принцип розрізнення** – необхідність розрізнити комбатантів і цивільне населення.

- **Принцип гуманності** – мінімізація страждань, заборона надмірного насильства.

- **Принцип пропорційності** – застосування сили має бути пропорційним.

- **Принцип військової необхідності** – застосування сили виправдане лише за потреби.

В основі МГП лежить **принцип гуманності**, який уособлює існування МГП. Він відображається в кожній його нормі як *баланс між гуманністю та військовою необхідністю*.

Також деякі науковці вважають, що важливим є й **принцип відсутності взаємності** – забезпечення дотримання МГП за будь-яких обставин, попри дотримання чи порушення МГП іншою стороною конфлікту.

Основним принципом права Гааги є **принцип обмеження**, відповідно до якого право сторін збройного конфлікту обирати методи чи засоби ведення війни не є необмеженим (ст. 35(1) ДП І). Тобто норми права Гааги обмежують методи та засоби ведення війни як-от щодо заборони невибіркових засобів і методів ведення військових дій, тероризування цивільного населення, віроломства. Вони містяться в гаазьких конвенціях, ДП І та ЗМГП.

Важливими є такі принципи ведення бойових дій як розрізнення, пропорційності та застосування запобіжних засобів, які виступають підпорядканими права Гааги, про яке мова піде пізніше.

Основний принцип права Женеві – це **принцип гуманності**, який вимагає гуманного ставлення до осіб, які не беруть участі/припинили брати участь у збройному конфлікті. З особами, які не беруть активної участі у військових діях, зокрема з тими особами зі складу збройних сил, які склали зброю, а також тими, хто припинив участь у військових діях у зв'язку з хворобою, пораненням чи з будь-якої іншої причини, мають поводитися за будь-яких обставин гуманно, без будь-якої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, релігії чи вірування, статі, походження чи майнового становища, чи за будь-якими іншими аналогічними критеріями.

Принцип гуманності має три складники: 1) вимога гуманного поводження, обов'язок ставитися з повагою до осіб, які не беруть участі в збройному конфлікті, тобто утримуватися від поведінки, яка може завдати шкоди таким особам, погроз, принижень тощо; 2) обов'язок захищати цих осіб, тобто обов'язок активної поведінки, що полягає в захисті цих осіб від лиха і страждань, що супроводжують збройний конфлікт, а також обороняти їх від небезпек (наприклад, евакуювати військовополонених із зони активних бойових дій); 3) обов'язок ставитися до захищених осіб без дискримінації за критеріями, забороненими міжнародним правом (національність, релігійні або політичні переконання, раса, стать, соціальний статус тощо).

Ці принципи відображено й конкретизовано у відповідних нормах Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. та загалом у МГП, і в найбільш концентрованій формі вони відображені у ст. 3, спільній для Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р., яка застосовується до будь-яких збройних конфліктів і вважається мінімальним гуманітарним стандартом.

Усі норми МГП переважно є похідними від основних принципів, заснованих на загальних засадах моралі й моральності – **гуманності, людяності, милосерді та співчутті**, що інтерпретуються з урахуванням умов збройного конфлікту. Ці якості властиві людській особистості, їх втрата тягне втрату мети та сенсу будь-якої діяльності, включно перемогу над противником.

Провідним принципом МГП є **принцип гуманності**, відображений у будь-якій нормі МГП. Тобто під час збройних конфліктів сторонам, які воюють, для забезпечення принципу гуманності необхідно дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права. *Війна без обмежень – це свавілля і МГП обмежує це свавілля на користь гуманності*. Загалом, сутність МГП – обмежити насильство під час збройного конфлікту та забезпечити захист жертв війни (осіб, які не воюють, або припинили воювати через захоплення в полон, хворобу чи поранення).

До **жертв війни** відносять цивільних осіб, поранених і хворих комбатантів, які припинили опір, військовополонених. Ці категорії перебувають під захистом відповідних Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р. Тому будь-яка норма МГП – це результат конкретизації загального **принципу гуманності** та його похідних, адаптованих до умов збройного конфлікту принципів МГП, – принципів розрізнення, пропорційності (сумірності), вжиття запобіжних заходів під час нападу, заборони заподіяння надмірних ушкоджень і зайвих страждань, захисту, гуманного поводження, недискримінації.

За своєю сутністю МГП у цілому і кожна його норма зокрема є компромісом між двома протилежностями – **гуманністю і військовою необхідністю**. МГП є можливим тою мірою, якою досягнуто балансу між ними.

Принцип військової необхідності припускає застосування сили в межах, необхідних для досягнення законної мети збройного конфлікту. **Принцип гуманності** забороняє заподіяння страждань і ушкоджень, заподіяння шкоди, які не є необхідними для досягнення законної мети збройного конфлікту.

Законна мета збройного конфлікту – підпорядкування противника власній волі, якомога швидке повне або часткове підпорядкування ворога з мінімальним витрачанням людських та інших ресурсів.

Тому тотальна війна є протиправною з погляду МГП і всього міжнародного права. Протиправними є й дії, які виходять за рамки мети збройного конфлікту, а *юридичним відображенням цієї протиправності є заборона цих дій МГП*.

Принцип військової необхідності допускає застосування сили лише тою мірою і такого характеру, які необхідні для досягнення законної мети конфлікту. Все, що виходить за рамки законної мети конфлікту, є протиправним і заборонено МГП.

Лише в результаті **компромісу** між гуманністю та військовою необхідністю стає можливим існування МГП як правил поведінки, обов'язкових для сторін збройного конфлікту. Ці два принципи лежать в основі МГП, яке по суті є результатом єдності й боротьби цих принципів, що регулюють ведення збройного конфлікту. *Баланс цих двох принципів є підґрунтям усіх норм МГП*.

Загалом, МГП стоїть на варті людяності, є відображенням принципу гуманності в кожній своїй нормі, обмежуючи військову необхідність рамками, встановленими державами. Будь-який дисбаланс між цими двома

принципами або робить неможливою війну, або веде до тотальної війни, забороненої міжнародним правом.

Можливість правового регулювання збройних конфліктів є результатом еволюції розуміння гуманності й визначається гуманістичними цінностями, спільними для всього людства. Це відображається також в тому, що:

- усі держави світу є учасниками Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р.;

- усі держави світу і будь-які сторони та учасники збройного конфлікту повинні дотримуватися звичаєвих норм МГП, які носять універсальний та імперативний характер; усі держави світу повинні дотримуватися і забезпечувати дотримання застосованих норм МГП за всіх обставин.

Останнє також означає, що в МГП **немає взаємності**. Сторона збройного конфлікту повинна дотримуватися міжнародного договору з МГП, *попри неучасть або його порушення іншою стороною збройного конфлікту*. У звичайному МГП вказано: *"Обов'язок додержуватися та забезпечувати додержання міжнародного гуманітарного права не залежить від взаємності"* (Норма 140).

Таким чином, *міжнародне гуманітарне право – це галузь міжнародного права, головна мета якої полягає в обмеженні насильства у період збройного конфлікту на користь гуманності*.

2.2. Сфера застосування МГП

МГП застосовується в:

- міжнародних збройних конфліктах (між державами);
- *неміжнародних збройних конфліктах* (внутрішні конфлікти, громадянські війни);
- *спеціальних ситуаціях* (окупація, антитерористичні операції).

2.3. Основні джерела МГП:

- *Женевські конвенції (1949)* – основні договори про захист жертв війни;
- *Додаткові протоколи (1977, 2005)* – розширюють положення конвенцій;
- *Гаазьке право (1899, 1907)* – регулює методи ведення війни;
- *міжнародні звичаї* – усталені практики, визнані обов'язковими;
- *резолюції ООН та рішення міжнародних судів*.

2.4. Суб'єкти міжнародного гуманітарного права:

- *держави* – головні учасники воєнних дій;
- *міжнародні організації* (ООН, МКЧХ);
- *незаконні збройні формування*;
- *фізичні особи* (солдати, цивільні, військові командири).

2.5. Захист жертв збройних конфліктів

Женевські конвенції передбачають захист:

- *поранених і хворих військових*;
- *військовополонених*;

- цивільного населення;
- медичного персоналу та гуманітарних організацій.

2.6. Обмеження методів і засобів ведення війни

МГП забороняє:

- напади на цивільних осіб;
- застосування невизбіркової зброї;
- використання хімічної та біологічної зброї;
- руйнування об'єктів, необхідних для виживання населення.

2.7. Відповідальність за порушення МГП

Порушення МГП розглядаються:

- Міжнародним кримінальним судом (МКС);
- спеціальними трибуналами (Нюрнберзький, Токійський, Гаазький);
- Національними судами (універсальна юрисдикція).

2.8. Виклики та перспективи розвитку МГП

Сучасні виклики:

- тероризм і гібридні війни;
- кіберконфлікти;
- автономна зброя (роботизовані системи);
- розширення ролі недержавних акторів.

Перспективи розвитку:

- посилення механізмів контролю за дотриманням норм МГП;
- удосконалення міжнародних судових органів;
- розширення правового регулювання нових технологій у війнах.

Висновки. Міжнародне гуманітарне право є ключовою галуззю міжнародного права, яка покликана зменшити жорстокість війн і захистити тих, хто не бере участі у бойових діях. Його подальший розвиток має важливе значення для підтримання міжнародної безпеки та стабільності.

Контрольні питання:

- Що таке міжнародне гуманітарне право (МГП)? Наведіть офіційне визначення.
- Яка основна мета міжнародного гуманітарного права?
- У чому полягає відмінність між міжнародним гуманітарним правом і міжнародним правом прав людини?
- Які основні сфери застосування міжнародного гуманітарного права?
- Чи поширюється МГП на внутрішні конфлікти? Обґрунтуйте свою відповідь.
- Які категорії осіб перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права?
- Які є основні джерела міжнародного гуманітарного права? Наведіть приклади.

- Яку роль відіграють Женевські конвенції 1949 р. та їх Додаткові протоколи у системі МГП?

- Які інші міжнародні договори та документи є важливими для розвитку МГП?

- Перерахуйте основні принципи міжнародного гуманітарного права. Поясніть кожен із них.

- У чому полягає принцип гуманності у контексті МГП?

- Що означає принцип відмінності (принцип розрізнення) у веденні бойових дій?

- Хто є основними суб'єктами міжнародного гуманітарного права?

- Які обов'язки мають сторони конфлікту щодо дотримання норм МГП?

- Які органи та організації забезпечують реалізацію і моніторинг дотримання МГП? (Наприклад, МКЧХ, ООН.)

- У яких ситуаціях застосовується міжнародне гуманітарне право?

- Чи поширюється МГП на нелегальні збройні угруповання? Чому?

- Які особливості застосування МГП у міжнародних та неміжнародних збройних конфліктах?

- Як пов'язані міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини? Чи можуть вони доповнювати одне одного?

- У чому полягає відмінність між міжнародним гуманітарним правом і міжнародним кримінальним правом?

- Як МГП взаємодіє з іншими галузями міжнародного права (наприклад, із міжнародним екологічним правом)?

- Які нові виклики виникають для міжнародного гуманітарного права у зв'язку з розвитком технологій (наприклад, кіберзагрози, автономні зброї)?

- Як МГП враховує проблеми цивільного населення у сучасних збройних конфліктах?

- Які проблеми виникають у процесі застосування МГП у гібридних війнах?

Практичні завдання:

Тестове завдання:

Визначте, чи поширюється дія МГП у таких ситуаціях:

- Громадянська війна в одній країні.
- Терористичний акт, організований нелегальною угрупованням.
- Збройний конфлікт між двома державами.

Аналітичне завдання:

Порівняйте принципи МГП з положеннями інших галузей міжнародного права (наприклад, міжнародного права прав людини). У чому полягають спільні риси та відмінності?

Дискусійне питання:

Чи може міжнародне гуманітарне право ефективно застосовуватися у сучасних умовах, коли зростає кількість нелегальних збройних угруповань та гібридних загроз? Обґрунтуйте свою думку.

3. Сфера застосування міжнародного гуманітарного права

3.1. Загальні положення. Сфера застосування міжнародного гуманітарного права (МГП) визначає, коли і на яких суб'єктів поширюються його норми. Вона охоплює міжнародні та неміжнародні збройні конфлікти, окупацію, антитерористичні операції, а також спеціальні ситуації, що потребують застосування гуманітарних норм.

МГП спеціально призначене для регулювання збройних конфліктів. Як таке, воно містить детальні положення, що регулюють засоби та методи ведення бойових дій, а також захист осіб та об'єктів, які потрапили під владу сторони, що воює. Щойно виникає збройний конфлікт, будь-які дії, вчинені з причин, пов'язаних із цим конфліктом, повинні відповідати МГП. І навпаки, МГП не поширюється на міждержавні конфронтації, які не підпадають під категорію збройних конфліктів, або на випадки порушення внутрішнього порядку та виникнення ситуації внутрішньої напруженості, такі як безпорядки, окремі та спорадичні акти насильства, а також подібні дії, що не досягають рівня збройного конфлікту.

Отже, за відсутності збройного конфлікту будь-які суперечки між державами та будь-які питання індивідуального захисту осіб повинні бути вирішені відповідно до права, що застосовується в мирний час.

Крім того, у ситуаціях, які не досягають порогу збройного конфлікту, будь-яке застосування сили чи інше здійснення державою владних повноважень проти груп та осіб на території її юрисдикції регулюється правом прав людини, і будь-яке насильство чи інша шкода, заподіяна такими групами та особами, підпадає під юрисдикцію правоохоронних органів і регулюється насамперед національним законодавством.

Хоча існування збройного конфлікту є абсолютною передумовою для застосування МГП загалом, деякі передбачені ним зобов'язання можуть застосовуватися також у мирний час, а певні його положення щодо способів захисту суб'єктів МГП можуть діяти і після закінчення збройного конфлікту. Наприклад, багато угод про озброєння забороняють державам не лише використання, а й розроблення, накопичення, виробництво та продаж певної зброї і вимагають проводити юридичну оцінку розроблення або придбання будь-якої зброї на відповідність положенням МГП. Держави також зобов'язані в мирний час забезпечувати навчання та поширення знань та інформації з МГП, а також розслідувати грубі порушення МГП (воєнні злочини) та здійснювати судове переслідування за їх вчинення. Крім того, особи, позбавлені волі з причин, пов'язаних зі збройним конфліктом, залишаються під захистом МГП, доки вони не будуть звільнені та не повернуться на батьківщину, або їх статус інакшим чином не буде врегульований, за необхідності, і через роки після закінчення конфлікту. Так само міжнародне гуманітарне право залишається чинним і дієвим на територіях, що залишаються окупованими після припинення активних бойових дій, доки не буде прийняте політичне рішення щодо їх статусу [1].

3.2. Міжнародні збройні конфлікти – це конфлікти між двома або більше державами. Вони є основною сферою застосування МГП, оскільки саме для них були розроблені Женевські конвенції 1949 р. та Додаткові протоколи 1977 р. До цієї категорії належать:

- **класичні війни між державами** (наприклад, Друга світова війна);
- **збройна інтервенція однієї держави в іншу** (наприклад, війна в Іраку 2003 р.);
- **колоніальні війни та конфлікти національного визволення** (визначені у ст. 1 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій).

3.3. Неміжнародні збройні конфлікти – це внутрішні конфлікти в межах однієї держави, які передбачають збройне протистояння між урядовими силами та організованими збройними групами. До них належать:

- **громадянські війни** (наприклад, війна в Сирії);
- **повстання та антиурядові рухи** (наприклад, конфлікт у Колумбії);
- **конфлікти між збройними угрупованнями без участі уряду.**

Женевські конвенції частково регулюють такі конфлікти, головним чином через ст. 3, спільну для всіх Женевських конвенцій.

3.4. Окупація та її правове регулювання. МГП застосовується і в умовах окупації, коли територія однієї держави тимчасово контролюється збройними силами іншої держави. Окупація підпадає під регулювання:

- **Четвертої Женевської конвенції** щодо захисту цивільного населення;
- **Гаазьких конвенцій 1899 і 1907 рр.;**
- **Додаткового протоколу I.**

Правові наслідки окупації:

- держава-окупант зобов'язана забезпечити основні потреби цивільного населення;
- заборонено депортацію або примусове переселення мешканців окупованої території;
- заборонені репресії проти цивільного населення.

3.5. Антитерористичні операції та міжнародне гуманітарне право. Боротьба з тероризмом часто пов'язана із застосуванням сили, тому виникає питання про межі застосування МГП. Основні виклики:

- відсутність чіткої класифікації антитерористичних операцій як збройних конфліктів;
- використання безпілотників та інших технологій для нейтралізації терористичних загроз;
- ризик порушення прав людини під час операцій.

3.6. Захист цивільного населення та гуманітарна допомога. Захист цивільного населення є ключовим аспектом застосування МГП. Основні положення:

- заборонено напади на цивільних осіб;

- держава-окупант повинна забезпечити гуманітарні потреби цивільного населення;
- міжнародні гуманітарні організації, такі як Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ), мають право надавати допомогу жертвам конфлікту.

3.7. Виклики у сфері застосування МГП у сучасних конфліктах.
У XXI ст. виникають нові форми конфліктів, що впливають на сферу застосування МГП:

- **гібридні війни**, що поєднують традиційні військові дії з кібератаками та інформаційною війною;
- **проксі-війна** (*англ. proxy war*) – збройний конфлікт за опосередкованої участі третьої сторони, метою якої є вплив на стратегічний результат на свою користь (війна по довіреності, війна чужими руками);
- **кіберконфлікти**, які можуть спричинити масові порушення прав людини;
- **автономна зброя та дрони**, які ускладнюють визначення відповідальності за воєнні злочини.

3.8. Перспективи розвитку сфери застосування МГП

Удосконалення міжнародного гуманітарного права у сфері його застосування передбачає:

- розширення правового регулювання у сфері кібервійн;
- посилення механізмів контролю за дотриманням норм МГП;
- підвищення ролі міжнародних організацій у моніторингу конфліктів.

Висновки. Міжнародне гуманітарне право є ключовою галуззю міжнародного права, яка покликана зменшити жорстокість війн і захистити тих, хто не бере участі у бойових діях. Його подальший розвиток має важливе значення для підтримання міжнародної безпеки та стабільності.

Контрольні питання:

- Що означає "сфера застосування" міжнародного гуманітарного права?
- Які два основних типи збройних конфліктів визначають сферу застосування МГП? Наведіть приклади кожного.
- У чому полягає відмінність між міжнародними та незаконними збройними конфліктами у контексті застосування МГП?
- Чи існують територіальні обмеження для застосування МГП? Поясніть.
- Як МГП застосовується у випадках, коли збройний конфлікт поширюється на кілька держав?
- Чи може МГП застосовуватися поза межами зон активних бойових дій? Наведіть приклад.
- Коли починається застосування МГП у збройному конфлікті?
- Які події вважаються кінцем збройного конфлікту з точки зору застосування МГП?

• Чи продовжує діяти МГП після завершення активних бойових дій? Якщо так, то в яких аспектах?

• Хто є суб'єктами, на яких поширюється дія МГП?

• Як МГП регулює статус комбатантів (бойовиків) і цивільних осіб у збройних конфліктах?

• Чи захищає МГП людей, які перебувають у полоні або в інших формах позбавлення волі? Яким чином?

• Чи застосовується МГП під час внутрішніх збройних конфліктів? Які норми МГП діють у таких ситуаціях?

• Які документи регулюють застосування МГП у внутрішніх конфліктах? Наведіть приклади.

• У чому полягає відмінність у застосуванні МГП у внутрішніх та міжнародних збройних конфліктах?

• Чи можуть норми МГП застосовуватися одночасно з нормами міжнародного права людини? Як вони взаємодіють?

• У яких випадках МГП має пріоритет над іншими нормами міжнародного права?

• Як МГП враховує особливості застосування права на самозахист у рамках міжнародного права?

• Як нові технології (наприклад, безпілотники, кіберзброя) впливають на сферу застосування МГП?

• Чи застосовується МГП у ситуаціях тероризму або незаконних збройних угруповань? Обґрунтуйте свою відповідь.

• Які проблеми виникають при визначенні сфери застосування МГП у гібридних конфліктах?

• Які механізми існують для визначення того, чи застосовується МГП у конкретному збройному конфлікті?

• Які наслідки передбачені за порушення норм МГП, і хто може нести відповідальність?

• Наведіть приклади реальних конфліктів, де було складно визначити сферу застосування МГП, і поясніть причини.

Практичні завдання:

Завдання 1. Уявіть ситуацію: у країні А почалася внутрішня збройна боротьба між урядовими силами та незаконними збройними угрупованнями. Чи можна стверджувати, що МГП застосовується в цій ситуації? Обґрунтуйте свою відповідь, посилаючись на норми Женевських конвенцій і Додаткових протоколів.

Завдання 2. У збройному конфлікті між двома державами одна сторона використовує безпілотники для проведення ударів по території противника. Які положення МГП регулюють такий тип ведення бойових дій? Чи можна вважати такі удари законними з точки зору МГП?

Завдання 3. У результаті збройного конфлікту частина населення була переміщена в іншу країну. Чи поширюється дія МГП на цих людей? Які права гарантовані їм у рамках МГП?

Завдання 4. Проаналізуйте статтю 2 Женевських конвенцій 1949 р. Поясніть, яким чином ця стаття визначає сферу застосування МГП у міжнародних збройних конфліктах.

Завдання 5. Ознайомтеся з Додатковим протоколом II до Женевських конвенцій. Назвіть умови, за яких цей протокол застосовується у внутрішніх збройних конфліктах. Наведіть приклади ситуацій, де цей протокол може бути застосований.

Завдання 6. Вивчіть статтю 3, загальну для всіх чотирьох Женевських конвенцій. Поясніть, як ця стаття захищає жертв внутрішніх збройних конфліктів, і наведіть приклади таких заходів захисту.

Завдання 7. Уявіть ситуацію: у країні Б відбувається масове порушення прав людини, але офіційно збройний конфлікт не оголошений. Чи можна застосовувати МГП у цій ситуації? Які механізми існують для визначення того, чи є ситуація збройним конфліктом?

Завдання 8. У збройному конфлікті одна зі сторін використовує цивільне населення як "живий щит" для захисту своїх військових об'єктів. Чи порушується МГП у цьому випадку? Які конкретні норми МГП застосовуються до цієї ситуації?

Завдання 9. У результаті збройного конфлікту територія певної держави опинилася під контролем іноземних військ. Чи продовжує діяти МГП на цій території? Які обов'язки покладаються на сторону, що окупує?

Завдання 10. Проаналізуйте реальний кейс з історії (наприклад, конфлікт у Сирії, Україні, Іраку тощо) і визначте:

- Чи застосовувалося МГП у цьому конфлікті?
- Які норми МГП були порушені?
- Які наслідки мали порушення МГП для цивільного населення та учасників конфлікту?

4. Поняття і види збройних конфліктів

Незважаючи на суттєві правові та гуманітарні наслідки, що виникають внаслідок збройного конфлікту, договірне право не передбачає всебічного та точного визначення того, що таке збройний конфлікт. Тлумачення та роз'яснення цього поняття значною мірою залежить від практики держав, міжнародних судів та вчених-правознавців.

4.1. Поняття збройного конфлікту

Збройний конфлікт – це протистояння між державами або організованими збройними групами, що супроводжується застосуванням військової сили. Міжнародне гуманітарне право регулює ці конфлікти, визначаючи права та обов'язки сторін.

Основні характеристики збройного конфлікту:

- використання організованих збройних сил;
- тривалий характер бойових дій;
- значний рівень насильства;
- наявність чітких воюючих сторін.

4.2. Види збройних конфліктів. Договори з МГП, залежно від суб'єктів конфлікту, масштабу та правових наслідків, розрізняють два види збройних конфліктів: *міжнародні збройні конфлікти*, що відбуваються між двома або більше державами, і *неміжнародні збройні конфлікти*, що відбуваються між державами та неурядовими збройними групами або лише між цими групами.

Незважаючи на практичні подібності, все ж існують важливі відмінності між міжнародними та неміжнародними збройними конфліктами, через які їх необхідно розмежовувати. Найважливіша відмінність стосується порогу насильства, необхідного для того, щоб ситуація вважалася збройним конфліктом. Із огляду на те, що *jus ad bellum* накладає загальну заборону на застосування сили між державами, будь-який такий випадок можна розглядати як вияв воєнних намірів та створення ситуації міжнародного збройного конфлікту, що повинна регулюватися МГП. На противагу цьому, на своїй власній території держави повинні мати можливість застосовувати силу проти груп або окремих осіб із метою забезпечення правопорядку, а застосування сили такими групами чи окремими особами одне проти одного чи проти державних органів загалом залишається питанням національного кримінального права. Як наслідок, поріг насильства, необхідний для виникнення неміжнародного збройного конфлікту, і, отже, застосовності МГП, значно вищий, ніж для міжнародного збройного конфлікту. Ще однією важливою причиною збереження відмінності між міжнародним та неміжнародним збройним конфліктом є позиція багатьох держав, що прирівнювання двох видів збройних конфліктів може сприйматися як надання збройним опозиційним групам міжнародного статусу і, отже, підірвати державний суверенітет та заохочувати повстання.

Важливо зазначити, що як правові концепції, категорії міжнародного та неміжнародного збройного конфлікту абсолютно доповнюють одна одну, оскільки охоплюють усі можливі ситуації, що призводять до застосування МГП. Із юридичного погляду жодного іншого виду збройного конфлікту не існує. Як буде показано, це не перешкоджає існуванню двох видів збройних конфліктів одночасно або ситуації, коли відбувається перехід від одного виду збройного конфлікту до іншого [1].

4.2.1. Міжнародні збройні конфлікти – це конфлікти між державами або конфлікти, що охоплюють окупацію території. Вони регулюються:

- чотирма Женевськими конвенціями 1949 р.;
- Додатковими протоколами 1977 р.;
- Гаазькими конвенціями 1899 і 1907 рр.

Класична форма збройного конфлікту має міжнародний характер і може відбуватись між двома або більше державами. Сьогодні МГП, що регулює ситуації міжнародного збройного конфлікту, кодифіковано насамперед у Гаазькому положенні 1907 р., чотирьох Женевських конвенціях 1949 р. та Додатковому протоколі I. Договірне право доповнено багатою базою звичаєвого МГП.

Спільна стаття 2 передбачає: "*на додаток до положень, які застосовуються в мирний час, ця Конвенція застосовується до всіх випадків оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни*"; "(...) *та до всіх випадків часткової або повної окупації території Високої Договірної Сторони, навіть якщо ця окупація не зустрічає жодного збройного опору*".

Для держав, які ратифікували Додатковий протокол I, ситуації, згадані у спільній статті 2, також охоплюють: "*збройні конфлікти, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів для здійснення свого права на самовизначення, закріпленого в Статуті Організації Об'єднаних Націй та в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй*".

Отже, виникнення міжнародного збройного конфлікту суттєво залежить від двох елементів, а саме: правового статусу сторін конфлікту та характеру протистояння між ними.

Міжнародні збройні конфлікти – воєнні протистояння між двома або більше державами. Традиційно держави висловлювали свій воєнний намір (*animus belligerendi*) через офіційні оголошення війни, які, *ipso facto*, встановлювали політичний стан війни і ставали причиною застосування права війни (*jus in bello*) між ними, навіть за відсутності відкритих бойових дій. Власне кажучи, традиційне право війни ширше, ніж МГП, тому що воно містить не лише гуманітарні правила, але і, фактично, всі норми, які регулюють відносини між державами, що воюють. Воно також містить положення про дипломатичні, економічні та договірні відносини, а також про правове положення нейтральних держав. Водночас традиційне право війни є більш вузьким, ніж МГП, оскільки воно застосовується лише під час офіційного стану війни між державами, тоді як МГП встановлює мінімальні стандарти гуманності, які застосовуються в будь-якому збройному конфлікті, незалежно від наявності політичного стану війни.

Протягом двадцятого століття офіційні оголошення війни ставали все менш поширеними, а політична концепція "війни" переважно замінилась фактичною концепцією "збройного конфлікту". Сьогодні вважається, що міжнародний збройний конфлікт виникає з того моменту, коли держава використовує збройні сили проти іншої держави, незалежно від причин чи

інтенсивності протистояння, і незалежно від того, чи офіційно оголошено чи визнано політичний стан війни.

Часові межі міжнародних збройних конфліктів. Застосовність МГП, що регулює міжнародні збройні конфлікти, починається з оголошення війни або, за його відсутності, з фактичного застосування збройної сили, що виражає воєнний намір. Також застосування МГП може розпочинатись із того факту, що одна держава вторгається в іншу з метою окупації всієї або частини її території, навіть якщо таке вторгнення відбувається без збройного опору.

Міжнародний збройний конфлікт закінчується мирним договором чи еквівалентною угодою або односторонньою декларацією, чи іншим одно-значним актом, що виражає подальшу відсутність воєнного наміру, таким як капітуляція, декларація про безумовне, постійне та повне виведення збройних сил зі спірної території. Сьогодні міжнародні збройні конфлікти рідко закінчуються укладенням офіційної мирної угоди; вони частіше завершуються повільним та поступовим зменшенням інтенсивності, нестабільними угодами про припинення вогню та/або втручанням миротворців [1].

Типи міжнародних збройних конфліктів:

- класична війна між державами (наприклад, Друга світова війна);
- збройна агресія однієї держави проти іншої (наприклад, війна в Іраку 2003 р.);
- колоніальні війни та конфлікти національного визволення;
- окупація території іншої держави.

4.2.2. Неміжнародні збройні конфлікти. Переважна більшість сучасних збройних конфліктів ведеться не між державами, а між державами та організованими збройними групами або між цими групами, а тому носить неміжнародний характер. Договірне МГП, що регулює неміжнародні збройні конфлікти, викладене, передусім, у спільній статті 3 та Додатковому протоколі II. Низка договорів про регулювання, заборону або обмеження деяких видів зброї також застосовуються в неміжнародних збройних конфліктах. Насамкінець, що є не менш важливим, через відносну небагаточисельність норм договірної МГП звичаєве право має велике значення для регулювання неміжнародних збройних конфліктів. Договірне право розрізняє неміжнародні збройні конфлікти в контексті спільної статті 3 та неміжнародні збройні конфлікти, що підпадають під визначення, передбачене статтею 1 Додаткового протоколу II.

Під час переговорів, які передували прийняттю Женевських конвенцій 1949 р., було внесено пропозицію поширити застосування Конвенцій у повному обсязі на неміжнародні збройні конфлікти. Незабаром стало зрозуміло, що держави можуть погодитись повною мірою застосовувати всі чотири Конвенції до неміжнародних збройних конфліктів лише завдяки дуже вузькому визначенню неміжнародного збройного конфлікту, яке навряд чи буде реалізоване на практиці. Як наслідок, застосування МГП до неміжнародних збройних конфліктів, ймовірно, могло б залишитись лише

винятком, а не стати правилом. Тому в підсумку було вирішено обмежити положення, що застосовуються до неміжнародних збройних конфліктів, а не випадки неміжнародних збройних конфліктів, до яких застосовується МГП. Тому спільна стаття 3 просто визначає низку ключових обов'язків та заборон, що забезпечують мінімальний захист для всіх осіб, які не беруть або перестали брати активну участь у бойових діях.

Часові межі неміжнародних збройних конфліктів. Із погляду часових меж неміжнародні збройні конфлікти починаються з того моменту, як збройне насильство між достатньо організованими сторонами досягає необхідного порогу інтенсивності. Хоча ці складові елементи забезпечують об'єктивні критерії для ідентифікації ситуації збройного конфлікту, у політичній реальності вони часто інтерпретуються досить вільно, особливо зі сторони відповідного уряду. Хоча в деяких контекстах держави відмовляються визнавати застосовність МГП, незважаючи на організоване збройне насильство, яке щороку стає причиною тисяч жертв, інші зіткнення легко відносять до правової парадигми "війни", хоча вони, здається, мають більше спільного з правоохоронними операціями, ніж із повномасштабним збройним конфліктом.

Щойно починається неміжнародний збройний конфлікт, МГП застосовується до "досягнення мирного врегулювання". Тут також можливі різні форми врегулювання: від формальних мирних угод або декларацій про капітуляцію до повної військової поразки будь-якої зі сторін або поступового припинення збройного насильства до того моменту, коли мир і громадська безпека будуть належним чином відновлені. На практиці припинення неміжнародного збройного конфлікту вимагає не тільки закінчення активних бойових дій, але також і закінчення відповідних військових операцій воєнного характеру в умовах, коли ймовірність їх відновлення стане обгрунтовано неможливою [1].

Отже, *неміжнародні збройні конфлікти* – це конфлікти, що відбуваються всередині однієї держави. Вони регулюються статтею 3, спільною для всіх Женевських конвенцій, та Додатковим протоколом II. Основні типи:

- громадянські війни (наприклад, конфлікт у Сирії);
- повстання та антиурядові виступи;
- конфлікти між організованими збройними угрупованнями.

4.2.3. Асиметричні конфлікти – це конфлікти, в яких одна зі сторін значно перевищує іншу за військовою силою та ресурсами. Вони часто включають:

- партизанську війну;
- антитерористичні операції;
- конфлікти із застосуванням кіберзброї.

4.2.4. Гібридні війни. Поєднання традиційних військових дій із кібератаками, економічним тиском та інформаційною війною. Прикладом може бути сучасна військово-політична стратегія деяких держав.

4.2.5. Опосередковані (проху) збройні конфлікти – це форма військового протистояння, у якій одна або кілька держав підтримують воюючі сторони, не вступаючи у відкриті бойові дії. Такі конфлікти часто відбуваються через надання фінансової, військової чи політичної допомоги збройним угрупованням або урядам.

4.2.5.1. Основні характеристики проху-конфліктів:

- наявність третьої сторони, яка надає підтримку;
- прихований або непрямий характер військової інтервенції;
- політичні, економічні чи ідеологічні мотиви втручання;
- тривалість і складність конфліктних відносин.

4.2.5.2. Історичні приклади проху-конфліктів:

- корейська війна (1950–1953) – США підтримували Південну Корею, а СРСР і Китай – Північну;
- війна у В'єтнамі (1955–1975) – США підтримували Південний В'єтнам, а СРСР і Китай – Північний;
- афганська війна (1979–1989) – США підтримували моджахедів у боротьбі проти радянських військ;
- сирійський конфлікт (з 2011 р.) – США, Росія, Іран та інші країни підтримують різні сторони конфлікту.

4.2.5.3. Вплив проху-конфліктів на міжнародне гуманітарне право

Проху-конфлікти створюють труднощі для застосування міжнародного гуманітарного права, оскільки:

- важко встановити відповідальність за порушення;
- недержавні актори часто не дотримуються норм МГП;
- використовуються приватні військові компанії;
- конфлікти тривають роками через зовнішнє фінансування.

4.2.5.4. Сучасні виклики та тенденції:

- посилення ролі недержавних акторів;
- активне використання гібридних методів війни;
- технологічні зміни, зокрема кібероперації та дрони;
- потреба у вдосконаленні міжнародного права для ефективного регулювання таких конфліктів.

4.3. Особливості сучасних збройних конфліктів

Сучасні збройні конфлікти характеризуються:

- використанням високотехнологічної зброї;
- участю недержавних акторів;
- поширенням приватних військових компаній;
- масовими порушеннями гуманітарного права.

4.4. Правові наслідки збройних конфліктів

МГП встановлює:

- захист цивільного населення;

- обмеження щодо використання зброї;
- відповідальність за воєнні злочини.

Висновки. Міжнародне гуманітарне право відіграє важливу роль у регулюванні збройних конфліктів, захисті цивільного населення та встановленні відповідальності за порушення його норм. Із урахуванням сучасних викликів, необхідне подальше вдосконалення МГП для реагування на нові форми конфліктів.

Контрольні питання:

- Що таке збройний конфлікт? Дайте визначення.
- Які основні ознаки збройного конфлікту?
- У чому полягає відмінність між збройним конфліктом й іншими формами насильства (наприклад, тероризмом або організованою злочинністю)?
- Які джерела міжнародного права регулюють поняття збройних конфліктів?
 - Назвіть основні види збройних конфліктів. Поясніть їх характеристики.
 - У чому полягає відмінність між міжнародними та незаконними збройними конфліктами?
 - Які критерії використовуються для визначення того, чи є конфлікт міжнародним?
 - Чи можна вважати внутрішні конфлікти збройними? Які умови для цього необхідні?
 - Що таке міжнародний збройний конфлікт? Наведіть приклади.
 - Які норми міжнародного гуманітарного права застосовуються у міжнародних збройних конфліктах?
 - У яких випадках конфлікт між двома державами вважається міжнародним збройним конфліктом?
 - Чи може міжнародний збройний конфлікт включати участі недержавних акторів (наприклад, терористичних угруповань)? Обґрунтуйте свою відповідь.
 - Що таке незаконний (внутрішній) збройний конфлікт? Наведіть приклади.
 - Які норми міжнародного гуманітарного права застосовуються у внутрішніх збройних конфліктах?
 - Які критерії визначають, чи є внутрішній конфлікт "незаконним" з точки зору міжнародного права?
 - Чи може внутрішній конфлікт перетворитися на міжнародний? Які умови для цього необхідні?
 - Що таке гібридний конфлікт? Які його особливості?
 - Як нові технології (наприклад, кіберзброя, безпілотники) впливають на характер збройних конфліктів?

- Чи можна вважати кібератаки збройним конфліктом? Обґрунтуйте свою відповідь.
- Які проблеми виникають при визначенні типу конфлікту у сучасних умовах?
 - Як взаємодіє поняття збройного конфлікту з нормами міжнародного права прав людини?
 - Чи можуть збройні конфлікти бути обґрунтованими з точки зору права на самозахист? Які умови для цього необхідні?
 - Яку роль відіграють міжнародні організації (наприклад, ООН) у визначенні та реагуванні на збройні конфлікти?
 - Які механізми існують для визначення того, чи є ситуація збройним конфліктом?
 - Які наслідки має класифікація конфлікту (міжнародний чи внутрішній) для застосування міжнародного гуманітарного права?
 - Наведіть приклади реальних збройних конфліктів і поясніть, до якого виду вони належать.

Практичні завдання:

Завдання 1. Уявіть ситуацію: у країні А почалася боротьба між урядовими силами та незаконними збройними угрупованнями. Чи можна вважати цю ситуацію збройним конфліктом? Обґрунтуйте свою відповідь, посилаючись на норми міжнародного права.

Завдання 2. У результаті політичної кризи в країні Б одна з регіональних груп оголосила про незалежність і почала бойові дії проти центрального уряду. Чи є це внутрішнім чи міжнародним збройним конфліктом? Поясніть свою відповідь.

Завдання 3. Уявіть ситуацію: дві сусідні держави обмінюються артилерійськими ударами через кордон без офіційного оголошення війни. Чи є це міжнародним збройним конфліктом? Які норми міжнародного права застосовуються у цьому випадку?

Завдання 4. Проаналізуйте статтю 2 Женевських конвенцій 1949 р. Поясніть, яким чином ця стаття визначає умови застосування міжнародного гуманітарного права у міжнародних збройних конфліктах.

Завдання 5. Вивчіть статтю 3, загальну для всіх чотирьох Женевських конвенцій. Назвіть умови, за яких ця стаття застосовується у внутрішніх збройних конфліктах. Наведіть приклади ситуацій, де ця стаття може бути застосована.

Завдання 6. Ознайомтеся з Додатковим протоколом II до Женевських конвенцій. Поясніть, які умови необхідні для його застосування у внутрішніх збройних конфліктах. Наведіть приклади таких ситуацій.

Завдання 7. Проаналізуйте реальний кейс (наприклад, конфлікт у Сирії, Україні, Іраку тощо) і визначте:

- До якого виду збройних конфліктів він належить.

- Які норми міжнародного права застосовуються до цього конфлікту.
- Які проблеми виникають у процесі класифікації цього конфлікту.

Завдання 8. Розгляньте ситуацію з участю міжнародних організацій (наприклад, Міжнародного комітету Червоного Хреста). Як ці організації класифікують збройні конфлікти? Наведіть конкретні приклади їх діяльності.

Завдання 9. Проаналізуйте роль Міжнародного суду ООН у справах, пов'язаних зі збройними конфліктами. Наведіть приклад справи, де суд визначав тип збройного конфлікту.

Завдання 10. Створіть інформаційний плакат або презентацію, яка пояснює основні відмінності між міжнародними та внутрішніми збройними конфліктами. Включіть приклади реальних конфліктів.

Завдання 11. Напишіть есе на тему: "Сучасні виклики у визначенні типів збройних конфліктів". У своїй роботі врахуйте вплив нових технологій, тероризму та інших факторів.

5. Кваліфікація збройного конфлікту на території України з точки зору МГП

Аналіз збройного конфлікту на території України станом на 2025 р. з точки зору *міжнародного гуманітарного права (МГП)* дозволяє визначити, які норми МГП застосовуються до цього конфлікту, які права та обов'язки виникають для сторін конфлікту, а також які проблеми виникають у процесі реалізації цих норм. Основні аспекти такого аналізу:

5.1. Класифікація конфлікту:

• **Тип конфлікту:** збройний конфлікт на території України станом на 2025 р. є **міжнародним збройним конфліктом**, оскільки одна держава ("російська федерація") здійснила вторгнення на територію іншої держави (України). Це підпадає під визначення міжнародного збройного конфлікту згідно з Женевськими конвенціями 1949 р. та Додатковим протоколом I.

• **Основні характеристики:** конфлікт супроводжується активними бойовими діями, використанням важкої зброї, окупацією частини території України та масовим ураженням цивільного населення.

5.2. Застосування норм МГП

а) Загальні положення МГП:

• **Женевські конвенції 1949 р.:** усі чотири Женевські конвенції безпосередньо застосовуються до цього конфлікту, оскільки він є міжнародним;

• **Додатковий протокол I (1977):** протокол розширює захист жертв міжнародних збройних конфліктів, включаючи цивільне населення, біженців та поранених;

• **Інструкція** про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України (наказ МО України № 164 від 23.03.2017 р.).

b) Права та обов'язки сторін конфлікту

• **Захист цивільного населення:**

- заборонено цілеспрямовані атаки на цивільних осіб та цивільні об'єкти (ст. 51 Додаткового протоколу I);
- заборонено використання цивільного населення як "живий щит" або для прикриття військових об'єктів;
- необхідно забезпечити доступ до гуманітарної допомоги для цивільного населення.

• **Статус комбатантів:**

- комбатанти (бойовики) мають право брати участь у бойових діях, але повинні дотримуватися правил ведення війни;
- поранені, хворі та військовополонені мають право на захист і гуманне поводження.

• **Окупація території:**

- на окупованих територіях діють норми Гаазької конвенції про закони і звичаї війни (1907) та Женевських конвенцій;
- сторона, що окупує, несе відповідальність за забезпечення порядку, безпеки та гуманітарної допомоги населенню.

c) Заборонена зброя:

- використання хімічної, біологічної, кульової зброї або зброї масового ураження є прямо забороненим МГП;
- застосування касетних боєприпасів і зброї, що завдає надмірних пошкоджень, також є порушенням МГП.

5.3. Практичні проблеми застосування МГП

a) Порушення норм МГП:

- **цілеспрямовані атаки на цивільних осіб:** існують численні свідчення ракетних ударів по житлових районах, школах, лікарнях та інших цивільних об'єктах;
- **використання забороненої зброї:** є звинувачення у використанні касетних боєприпасів та інших видів зброї, що порушують принцип пропорційності;
- **насильство щодо цивільного населення:** існують повідомлення про випадки депортації, насильницьких переміщень, знущань та інших форм порушення прав людини.

b) Складнощі у визначенні відповідальності:

- **незаконні збройні угруповання:** деякі сторони конфлікту можуть неофіційно визнавати своє ставлення до міжнародного права, що ускладнює визначення відповідальності;
- **інформаційна війна:** поширення неправдивої інформації про події в конфлікті ускладнює об'єктивну оцінку ситуації та виявлення порушень МГП.

с) Роль міжнародних організацій:

- **МКЧ:** Міжнародний комітет Червоного Хреста намагається забезпечити доступ до гуманітарної допомоги та захисту жертв конфлікту;
- **Міжнародний суд ООН:** Україна звернулася до МС ООН зі скаргою про порушення рф норм МГП, зокрема щодо геноциду та дискримінації.

5.4. Наслідки порушень МГП:

- **відповідальність окремих осіб:** особи, винні у порушеннях МГП, можуть бути притягнені до відповідальності через Міжнародний кримінальний суд (МКС);
- **державна відповідальність:** Російська Федерація може бути визнана відповідальною за порушення норм МГП через механізми міжнародного права, зокрема через МС ООН;
- **гуманітарні наслідки:** конфлікт призвів до масового переміщення населення, руйнування інфраструктури та значних людських втрат.

5.5. Рекомендації щодо застосування МГП:

- **забезпечення захисту цивільного населення:** необхідно забезпечити безпечні коридори для евакуації та доставки гуманітарної допомоги;
- **моніторинг порушень МГП:** міжнародні організації та незалежні експерти повинні документувати всі випадки порушення норм МГП для подальшого судового переслідування;
- **просвітницька робота:** учасникам конфлікту слід надавати інформацію про правила МГП та їх обов'язкове дотримання.

Висновок. Збройний конфлікт на території України станом на 2025 р. є класичним прикладом міжнародного збройного конфлікту, до безпосередньо застосовуються норми МГП. Однак масштабні порушення цих норм, складність визначення відповідальності та інформаційна війна створюють серйозні проблеми для реалізації захисту жертв конфлікту. Ефективне застосування МГП можливе лише за умови активної участі міжнародних організацій, держав та громадськості.

6. Загальний висновок.

Міжнародне гуманітарне право (МГП) є однією з найважливіших галузей міжнародного права, спрямованої на захист жертв збройних конфліктів та обмеження страждань, пов'язаних із веденням війни. Вивчення основ МГП дозволяє зрозуміти принципи, норми та механізми, які регулюють поведінку учасників збройних конфліктів, забезпечуючи гуманізм і мінімізацію негативних наслідків для цивільного населення, поранених, хворих та інших категорій осіб, які потребують захисту.

МГП застосовується у будь-яких збройних конфліктах – міжнародних та внутрішніх. Воно охоплює територіальну, часову та особисту сферу, забезпечуючи захист усіх учасників конфлікту, незалежно від їх статусу. Розуміння різниці між міжнародними та внутрішніми збройними конфлік-

тами є ключовим для визначення, які норми МГП застосовуються у конкретній ситуації. Це допомагає правильно класифікувати конфлікти та визначати обов'язки сторін.

Принципи гуманності, незаперечності, пропорційності, розрізнення та заборони надмірних страждань лежать в основі МГП. Вони забезпечують базовий стандарт поведінки учасників конфлікту.

МГП чітко визначає права цивільного населення, комбатантів, військовополонених та інших категорій осіб. Забороняються дії, що призводять до надмірних страждань або є непропорційними.

Сучасні збройні конфлікти часто супроводжуються новими технологіями, такими як кіберзброя, безпілотники та гібридні методи ведення війни. Це створює нові проблеми для застосування МГП, які потребують адаптації правових норм.

Порушення норм МГП, такі як використання забороненої зброї, атаки на цивільних осіб або насильницьке переміщення населення, тягне за собою міжнародну відповідальність. Окремі особи можуть бути притягнені до суду через МКС.

Вивчення основ МГП має велике практичне значення:

- допомагає учасникам збройних конфліктів (військовим, політикам, громадським організаціям) дотримуватися міжнародних стандартів;
- сприяє підвищенню рівня правосвідомості серед населення, особливо в умовах конфлікту;
- формує основу для ефективної взаємодії між державами, міжнародними організаціями та громадськістю у питаннях захисту жертв збройних конфліктів.

Міжнародне гуманітарне право є важливим інструментом захисту людського гідності в умовах збройних конфліктів. Його вивчення не лише допомагає зрозуміти правові основи регулювання військових дій, але й формує свідомість про необхідність дотримання гуманізму навіть у найскладніших умовах. У сучасному світі, де збройні конфлікти залишаються актуальною проблемою, знання основ МГП є не лише теоретичною, але й практичною необхідністю для всіх, хто прагне до миру та захисту прав людини.

7. Перелік літератури та нормативно-правових актів:

1. Нільс Мельцер. Міжнародне гуманітарне право : загальний курс : підручник. МКЧХ, 2021. 398 с.

2. Про утворення Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні. Кабінет Міністрів України. Постанова від 26 квітня 2017 р. № 329. Документ 329-2017-п, чинний, поточна редакція від 27.08.2024. *[Електронний ресурс]*. Режим доступу :

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-2017-%D0%BF#Text>

3. Наказ Міністерства оборони України "Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України" за № 164 від 23.03.2017 р. [*Електронний ресурс*]. Режим доступу :

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>

4. Женевська конвенція (I) про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях.

5. Женевська конвенція (II) про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі.

6. Женевська конвенція (III) про поводження з військовополоненими.

7. Женевська конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни.

8. Додатковий протокол (I), що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів.

9. Додатковий протокол (II), що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру.

10. Додатковий протокол (III), що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми.

11. Гаазька конвенція (IV) про закони та звичаї війни на суходолі 1907 р. з Додатком: Положення про закони та звичаї війни на суходолі 1907 р.

12. Конвенція про заборону розробки, виробництва та нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення 1972 р.

13. Конвенція про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, Нью-Йорк 1976 р.

14. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію (1980 р.).

15. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення (1993 р.).

16. Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення (1997 р.).

Навчальне видання

ОСНОВИ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Методичні матеріали

для здобувачів вищої освіти за спеціальностями:

**227 "Терапія та реабілітація" першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти та 221 "Стоматологія", 222 "Медицина",
223 "Медсестринство", 224 "Технології медичної діагностики
та лікування", 228 "Педіатрія", 229 "Громадське здоров'я"
та 281 "Публічне управління та адміністрування"
другого (магістерського) рівня вищої освіти**

Упорядники: Кривенко Олександр Іванович
Хижняк Володимир Володимирович
Капустник Володимир Валерійович

Відповідальний за випуск О. І. Кривенко

Редактор, коректор Н. І. Дубська
Комп'ютерна верстка О. Ю. Лавриненко

Формат А5. Ум. друк. арк. 2,3. Зам. № 25-70.

**Редакційно-видавничий відділ
ХНМУ, пр. Науки, 4, м. Харків, 61022
izdatknmurio@gmail.com, vid.redact@knmu.edu.ua**

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавництв, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції серії ДК № 3242 від 18.07.2008 р.